

НИКОЛОВА, Маргарита (*Видин, България*)

НАЗВАНИЯ НА ТРАДИЦИОННИ ПРИЧЕСКИ И ЗАБРАЖДАНЯ В БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЕН КОСТЮМ

Denominations of traditional hair-styles and ways of using head-scarves in Bulgarian folk costumes

Linguistic and ethnographic comparative analysis of denominations of traditional Bulgarian female head-scarves and hair-styles – *сокай*, *кауца*, *наа* and *скана* (*скена/шкени*) reveals their meanings and their belonging to three groups of languages: Iranian – *сокай*, meaning ‘horn’, ‘hornlike’, ‘putting the headscarf on a horn’, Ugric – *кауца* ‘hair on the head’, ‘a plait of hair’; Turkic – *наа* ‘tie’, ‘connection’, ‘thread’ and *скана/скена/шкени* ‘wrapping’, ‘case’, ‘container for hair/plaits’.

The results of the conducted analysis coincide with the data of archeological studies of the ethnogenesis of ancient Bulgarians according to which their composition comprises three ethnolinguistic groups – Iranian, Ugric and Turkic

Keywords: folk costume, ritual requisite, Iranian, Turkic, Proto-Bulgarian, Ugrians

Сватбата е върховият момент в социализацията на личността в традиционното общество. Тя реализира прехода на жената от детския ѝ статус в статуса на раждаща жена и активното ѝ включване в социалната и икономическата дейност на общността. Поради консервативния ѝ характер традиционната сватба е съхранила много архични обредни действия и обреден реквизит, отразяващи старинни митологични представи и вярвания. Промяната на прическата и забулването на невестата е един от най-същностните моменти в сватбата. Названията на елементите на забражданията могат да дадат информация за тези представи и

вярвания и за езика на техните носители, явявайки се важен източник на информация за културата и историята на народа.

1. Сокай

Женското сватбено забраждане *сокай* е известно със следните разновидности: *габровски сокай*, *ловешки сокай*, *търновски или килифарски сокай* и *македонски сокай*. Различията между тях се дължат на вида на твърдата подложка, която се прикрепя към главата чрез подбрадник.

Подложката на *габровския* и *ловешкия сокай* е елипсовидна дъска с дължина 28–30 см и ширина 8–9 см, която, поставена в качулка, се прикрепя вертикално отзад на главата с лек наклон напред и, покрита с дълга бяла ивична кърпа *месал*, оформя високо еднорого забраждане. Този *сокай* се среща в Габровско, Дряновско, Тревненско, Еленско, Троянско, Ловешко¹.

При *търновския* или *килифарския сокай* участват същите конструктивни елементи, но са подредени по друг начин, като не оформят еднорого забраждане.

Македонският сокай също е оформен като еднорого забраждане. Еднорогото извишение над главата се получава от острия връх на съшитата в горния край като качулка ивица плат, богато извезана предимно с червени конци, с дължина 70–80 см или 100–120 см и ширина 20–25 см или 30–50 см, която се покрива отгоре с *убрус* – бяла ивична кърпа с вземо в двата края. *Македонският сокай* е носен от омъжените жени в Битолско, Прилепско, Крушевско, Ресенско, Охридско, Стружко, Тетовско².

За изясняване произхода на българския *сокай* и неговото название допринасят паралелите с еднороги женски забраждания и техните названия у някои народи в Поволжието и Средна Азия. Характерна особеност на тези забраждания е високата (25–30 см, „две педи“) конусовидна шапка от дървесна, брезова кора, обшивана с червена тъкан, която е поставяна върху събраната на темето и сплитана в плитка коса, оформяна като рогче на темето или над челото. Шапката е украсявана с шевица, мъниста, висулки от монети или обшивана плътно с монети и покривана отгоре с кърпи. Такива са женските забраждания у финое-

зичните народи мордвини – *панго*, удмурти – *айшон*, марийци – *шурка* и *шымаки*. Особено близко до *македонския сокай* е забраждането *шымаки*, отбелязано отдавна в българската наука³. Названието *шурка* произлиза от мар. *шур* ‘рог’. Според Г. А. Сепеев в миналото то е звучало като *шургай* или *шуркай*, което буквално означава ‘като рог’, ‘във вид на рог’, ‘рогообразен’, а терминологията на орнаментите на шевицата върху горната част на *шымаки* „подчертава трактовката му като рог“⁴. От другите народи в Поволжието твърда конусообразна шапка е отбелязана у казанските татари, потомци на волжките българи⁵.

В Средна Азия у казахите сватбената шапка *саукеле* е висок (70 см) конус от плът, обшит с червена тъкан, украсяван с мъниста, корали, скъпоценни камъни, сребърни пластини, златни монети. Към върха е закачвана голяма бяла наметка, обгръщаща цялата фигура на жената⁶. И у киргизите сватбената шапка *шөкүлө* е с конусовидна форма, украсена с корали, сребърни пластинки, перли и шевица⁷. У каракалпакците женската шапка е шлемовидна и се нарича *сәукеле*, *саўкеле*⁸. Женска сватбена шапка *шовкеле* са имали и туркмените-човдори⁹. С конусообразна форма от дървесна кора, картон или плат, обвита в червена тъкан е женската сватбена шапка с височина 50 – 60 см у кавказките ногайци¹⁰.

Изследователите на народното облекло на тези народи свързват женската висока конусовидна шапка с културата на скитите, принадлежащи към огромния ираноезичен етнически масив, простиращ се от причерноморските степи до Алтай. Ираноезични племена – скити, сармати, алани, саки, масагети, са участвали в етногенезиса на южните финоезични народи в Поволжието и тюркоезичните народи в Средна Азия, оставяйки следи в тяхната материална и духовна култура¹¹. Ареалът на скитското облекло се простирал от Дунав до Предна и Средна Азия¹². Високата женска конусообразна шапка представлява един от четирите вида шапки, засвидетелствани археологически у скитите. Тя била наклонена напред, понякога украсена върху предната част с цели триъгълни или трапецовидни пластини с изображения от култов характер или с по-малки златни пластинки. Отгоре било намятано покривало, което закривало шапката и падало върху раменете и гърба, достигайки до пояса и китките на ръцете¹³. Най-добре е запазена триъгълната златна

пластина от такава шапка в женско погребение от могилата Карагодеуашх, Кубанска област, датирана от IV в. пр. н.е. Изследователите виждат в изобразената върху нея женска фигура с висока коническа шапка Великата богиня майка¹⁴. Тези шапки били носени от знатни скитски жени, които изпълнявали жречески функции във връзка с култа към тази богиня¹⁵.

Българските сокаи, високите женски забраждания у посочените народи и високата шапка на скитската богиня имат облика на рог, който у съвременните народи представлява конусообразен калъф предимно от дървесна кора или елипсовидна дъска, която всъщност е деградира в плоскостна форма дървесен рог-конус. В него някога е била поставяна оформената като рог коса на раждащата жена – жената-майка, за да скрие и стимулира плодоносещата енергия и сила на косата, символизирана от рога¹⁶.

Названието *сокай* се сближава с названията на посочените високи еднороги забраждания у съвременните тюркоезични народи в Средна Азия: казах. *саукеле*, каракалп. *сәўкеле*, *саўкеле*, кирг. *шөкөлө/шөкүлө*, туркм. *шовкеле*. Тези названия представят променената таджикска (иранска) дума *шох-кулох*, в която съставката *кулох*, широко разпространена у ираноезичните народи, означава ‘шапка’¹⁷, а тадж. *шох* означава ‘рог’¹⁸. В персийски език *шах* означава ‘рог’¹⁹, а в осетински език, наследил езика на скити и алани, *сы*, *сыкъа* означава ‘рог’²⁰. В каракалпакски и узбекски езици е запазена иранската дума за ‘рог’ – съответно *шак* и *шох*, която се използва паралелно с тюркската *муйиз* ‘рог’²¹. Следователно и в названието на представителното българско женско забраждане *сокай* съставката *сок*- означава ‘рог’ и принадлежи на някой от иранските езици. Названието *сокай* означава закономерно еднорогата форма на забраждането, както и другите запазени ираноезични названия на това забраждане у тюркизираните ирански народи в Средна Азия, както и преведеното название *шурка* (*шургай*, *шуркай*) ‘като рог’, ‘във вид на рог’, ‘рогообразен’ от мар. *шур* ‘рог’.

Като се има предвид ираноезичната и иранската етно-културна атрибуция на женското забраждане *сокай*, следва то да бъде отнесено към древните ираноезични българи, отседнали в ареалите на неговото разпространение и битуване – главните центрове на средновековна Бъл-

гария (Търновско, Габровско, Ловешко, Тревненско, Дряновско, Еленско, Троянско) и Македония (Битолско, Прилепско, Крушевско, Ресенско, Охридско, Стружко, Тетовско). Еднороги забраждания от типа на габровско-ловешкия сокай, но със забравено вече название, са *качулът* в Карнобатско, различните *търпоши* в Тракия и други сходни еднороги забраждания в територии извън днешните граници на България.

В предишните десетилетия, когато господстваше тюркската теория за прабългарите, смятахме, че забраждането и неговото название принадлежат на една от етническите съставки – иранската, на прабългарите. Историческите съчинения от последните години обаче доказват, че самите българи са принадлежали към ираноезичните народи.

2. Кàица

Женското забраждане *кàица* е представено в няколко разновидности. В Средна Западна Бългаиря то е полусферична шапка от везана предимно с червени вълнени конци ивица конопена тъкан (шир. 13 см), набрана на гъсти дипли, с или без пискюл от червени конци на върха. Към задната ѝ част е прикрепена *махрама* – двойна ивица от бяло конопено платно (шир. 10 см) с везани растителни мотиви, дълга до края на полите на горната дреха. Тази *кàица* е сватбено и носено и след сватбата женско забраждане в Софийско, Пернишко, Трънско, Годечко, Дупнишко, Самоковско, Белоградчишко²². В Плевенско *кàица* или *кайчило* се нарича платнената шапчица, която прибира косата на жената и се носи през целия живот, а в сватбеното забраждане върху нея се поставя сватбеният венец – пришити в редове върху висока ореолоподобна подложка монети, мъниста, разноцветни вълнени пискюли или метален венец²³. Това сватбено забраждане е много сходно със сватбеното забраждане в Софийско, където големият венец се поставя върху полусферична шапка от конопено платно, обшита с турски сребърни монети²⁴. В Разградско невестите върху „търпоша“, прибиращ косите, поставяли „качул“ – шапчица с пришити дребни монети, като над челото поставяли и „кàица“ – три пиринчени части с растителни орнаменти²⁵. Във Видинско *кàица* се нарича още и сватбената шапка с шлемовидна форма с наушници (набузници) с лентова конструкция – концентрично

подредени и защити тесни ивици тъкан или спирално навит пояс или гайтан, обшивани от външната страна с гъсти редове монети²⁶.

Забраждането *ка̀ища* е известно и у други съвременни народи на Балканския полуостров. *Ка̀ищата* в областта Олт в Трансилвания (Румъния) е съхранена в пълен комплект. Тя се състои от две *ка̀ищи*: *caîța de ră* – долната шапчица, покриваща непосредствено косата, и *caîța* – шапка, покрита с червени пластинки, с наушници от двете страни и лентата отзад върху гърба. Отгоре двете *ка̀ищи* са покривани с „помеселник” – бяла ивична кърпа²⁷. *Махрамата* към *ка̀ищата* в Средна Западна България и лентата върху гърба на румънската *ка̀ища* са рудименти на цилиндричен калъф, в който някога са били поставяни и скривани плитките на омъжената жена, превърнал се впоследствие в декоративен елемент, поставян върху плитките, наричан обикновено „косичник”. Б. Цонев определя думата *ка̀ища* в румънския език като българска заемка. Освен форма *ка̀ища* той привежда и формата *ка̀ищ* с пояснението ‘детска шапка’, ‘везана шапчица (за деца и жени)’²⁸. Думата „помеселник” потвърждава българската принадлежност на забраждането, защото „месал” се наричат големите ивични кърпи, използвани в сватбените забраждания на много места в България.

В Български етимологичен речник думата *каища* се свързва с гл. *кая се*, защото забраждането е било знак за покорността на жената след омъжването²⁹.

Названието *ка̀ища* може да бъде свързано с др.-угор. *KAIZ* [*каиц*] ‘коса, кичур коса, плитка на главата’, запазена в съвременните угорски езици: унг. *NAI* ‘коса на главата’, в манси и ханти със значения ‘коса на главата’, ‘плитка’, ‘мъжествен’³⁰. Сред угорските племена била разпространена мъжка прическа със заплетени отзад няколко плитки³¹.

Др.-угор. *KAIZ* [*каиц*] ‘коса, кичур коса, плитка на главата’ е преминало върху самото забраждане, в което са скривали косите или плитката/плитките на омъжената жена. Може би бълг. дума *косичник* е най-точният превод на др.-угор. *KAIZ* [*каиц*]. Тази архаична форма е запазена като българска заемка в румънския език, както посочва Б. Цонев. Във Видинско се среща лично име *Кайчо* и фамилно име *Кайцанов*, а във Врачанско думата *кайчило* означава ‘нехранимайко’, ‘хаймана’. Д. Маринов отбелязва за Северозападна България, че „онзи момък или

мъж, който е имал най-дълъг перчин, смятал се за най-юначен. Тоя перчин никога не е рязан, но оставян е бил да расте толкова, колкото може да порасте косата на човека, и всякога се виждал изпод капата и висял надолу³². Между определения „най-юначен“ за мъж с най-дълга плитка и значенията „нехранимайко“ и „хаймана“ на диал. дума *кайчило* има връзка, разкриваща се в едно от значенията на думата *юнак* ‘млад и буен мъж’ – срв. значението ‘мъжествен’ със същия корен *НАИ* в угорските езици. Вероятно някога определението *кайчило* е означавало ‘юначен’, ‘мъжествен’, но постепенно значението е избледняло с изчезването на тази мъжка прическа.

Угорската дума *кайиц* може да се свърже с угорския етнически елемент на средновековните българи³³ и с печенегите, които се заселват в Средна Северна и Средна Западна България в средата на XI в.³⁴, където се намират центровете на битуване на забраждането. Местното население в Софийско и съседните райони се нарича *шопи*. Това название е много близко до названията на две от печенежките племена *чопон* и *хопон*. В XI в. *хопон* обитава район, съседен с България на североизток. В средата на XI в. печенегите под ударите на огузите се заселват в български територии³⁵. В етногенезиса на печенегите, чиято етническа основа са сако-масагетските племена, значителна роля са играли и угорски елементи – племената от Урал³⁶. О. Прицак извежда техния етногенезис направо от тохарите, които обитавали района между Аралско море и средното течение на р. Сър-Даря, където се е намирал техният център до днешния гр. Ташкент. Той ги идентифицира с *кангарите* – ‘обитателите на градове’ (от тохар. *канк* ‘камък’). След войната с огузите те напуснали родните си места и се заселили на територии между реките Урал-Емба и Волга (онези, които останали в родните си места, били тюркизирани). След това те продължили на запад, за да се окажат в X в. източни съседи на българите на Дунав. Според О. Прицак печенежката провинция *Giazichoron*, заемаща териториите в долните течения на реките Серет, Прут и Днестър, е била съсед на Дунавска България. Езикът на тези печенегии си оставал тохарски, смесен с угорски елементи³⁷. Като народ, излязъл от Средна Азия, където обитавали и предците на българите, те навярно са имали сходни с българите елементи на облеклото, както и женска червена шапка. Угорското населе-

ние, което се е сляло с печенегите-тохари (или сако-масагети) вероятно е възприело някои елементи от облеклото на пришълците, превеждайки названията на някои от тях на своя език. Така би било възможно да се обясни угорската дума *kâiuc* и *kâiuca* като название на средноазиатската женска червена шапка с покосник. Ние не успяхме да открием такова женско забраждане у народите ханти и манси според достъпната ни литература в България.

3. Пàа

Женската прическа *pàa* е документирана от нас в с. Винарово и гр. Дунавци, Видинска област през 1978 г. и 1979 г.

В гр. Дунавци *pàa* (същ. име, ж. р., чл. *pàata*) се нарича кичурът от допълнителна буйна разчесана коса с дължина една педя и обща ширина две педи, който вплитали или закачвали в долния край на истинската плитка на омъжената жена след сватбата. В изговора на думата след началния звук *П* се произнася дълъг неразчленен звук *А*, който ние графически предаваме с две букви *АА*: *ПÀА*. И в с. Винарово прическата е известна с названието *pàa*. Прическата била носена от омъжените жени след сватбата. Тя представлява плитка от допълнителна коса или от разноцветни вълнени конци, имаща дължината на истинската плитка и с дебелина колкото женска ръка при китката. В долния ѝ край се вплита допълнителна коса с ширина две педи, като част от нея остава несплетена, разчесана, а с другата част се изплитат седем – осем тънки плитчици, съединени с наниз от мъниста, като между всеки две плитчици се нанизват по две мъниста, а между тях – по едно копче. Плитчиците са разположени върху разчесаната коса. *Пàа* се закачва върху истинската плитка на омъжената жена и я покрива. Забрадка покривала плитката, като оставяла да се виждат разчесаната коса, плитчиците и свързващия ги мънистен наниз. Освен тази украса към плитчиците прикрепяли и по една монета в горния им край.

Сходни черти с видинската *pàa* в начина на оформяне – свързване на множество плитки в едно с мънистени и монетни наниз, а така също и близост в названието показва моминската и женската прическа *байница* в Средните и Източни Родопи. В Смолянско плитките са „взаимнопо-

ронизани от напречни връзки в „байница“, за да не преминават през рамото и надвисват надолу”³⁸. В някои селища на Източните Родопи с названието *байница*, *байници* се означават нанизите от едри мъниста, които участват в изграждането на наикита „плитка”. Той се състои от съединени помежду им хоризонтални мънистени и монетни наниз, към които са прикачени висулки също от монетни и мънистени наниз. „Плитката” се прикрепя в хоризонтално положение към множеството естествени плитки, като ги съединява и скрива долната им част. У малоазийските българки, преселени в Източните Родопи, плитките на девойките се съединяват с „наплетник” – усукан червен конец, обнизан с „байници” – едри мъниста, синци. В краищата му се поставят „байници” – нанизани на висулки по-едри мъниста и синци³⁹. И в невестинската прическа от Костурско плитките са съединени „чрез един ред – наниз от бели стари монети, жашбой наричан”⁴⁰. Н. Геров посочва думите *шажбой* и *сачбой* с обяснение: наниз от бели стари пари, носи се на плетенките на коса⁴¹. Освен в начина на оформяне прическата от Костурско разкрива сходство с видинската *пџа* и родопската *байница* и във втората част на названието на напречния съединителен наниз от монети – *бой*, а *шажбой* и *жашбой* са по всяка вероятност една и съща дума.

Езиковият анализ на названията *nàa*, *байница*, *шажбой* и *сачбой* разкрива тяхната старинност и принадлежността им към тюркската група езици.

Думата *nàa* принадлежи на архаичен тюркски език. Три съществени черти я отнасят към архаичния пласт на тюркските езици:

1. Беззвучна съгласна *П* в началото на думата. В тази позиция тя е запазена само в чувашки, хакаски и шорски език. Според А. М. Щербак пратюркското **П* в началото на думата с изключение на посочените езици, които са го запазили, се е озвучило и преминало в звучно или полужвучно *Б* в останалите тюркски езици⁴². Наличието на *П* в началото на думата се смята за доста архаичен белег на езика⁴³.

2. Дълга гласна *Ā*. Е. В. Севортян установява, че дългата гласна *B* в тази дума е била присъща на пратюрския език. Той възстановява следния архетип на глагола, от който тя е била образувана – **БА*:⁴⁴ – със значения: 1) свързвам, привързвам, превързвам, обвързвам, завързвам; 2) заковавам, приковавам. От него с помощта на древния афикс

$-(\alpha)F \sim -(\alpha)K$ е образувано съществителното име $BA:\Gamma \sim BA:K$ съобразно с фонетичните закономерности на съответните тюркски езици⁴⁵. А. М. Щербак възстановява архетипа на глагола в следния вид: $*P\tilde{A}$ -, т.е. беззвучно $*P$ в началото на думата и също дълга гласна \tilde{A} . Този глагол, както и други едносложни думи, А. М. Щербак възстановява на нивото на праезика, отдалечено от първите писмени паметници с 7–8 столетия⁴⁶. А първите тюркски рунически надписи се отнасят към IV – VII – VIII в.⁴⁷ Следователно възстановеният глагол е бил говорен в началото на нашата ера. Думата *nàa* е запазила пратюркското дълга \tilde{A} от една твърде далечна епоха. В чувашкия език не е запазена дълга гласна \tilde{A} ⁴⁸, което косвено подчертава архаичността ѝ в *nàa*.

3. Изпаднал суфикс $-(\alpha)F \sim -(\alpha)K$. М. Кашгари отбелязва, че в XI в. българите и суварите (предците на чувашите) съкращават краищата на някои думи. В чувашкия език изпадането на посочения суфикс е станало не по-късно от IX в. според заетите дотогава в унгарския език думи от чувашки тип с изпаднали суфикси $-q$, $-\gamma$, $-g$, $-k$ ⁴⁹. Устаонвени са и други, определени като прабългарски, думи с тюркскоезичен произход с изпаднало краесловно $-k$ ⁵⁰.

Можем да направим извода, че названието *nàa* на женските прически от Видинско означава резултата и предмета, с който се извършва действието „свързване“, т.е. ‘връзка’ коса, ‘свързка’ на плитки. Съставката *-бай* в родопската *байница* е звучен Б-вариант на *naa*. Е. Боев констатира, че говореният по нашите земи прабългарски език е имал в началото на думите беззвучни съгласни с изключение на *Б*, което е „било колебливо по отношение на звучността си, макар че *Б* или полувъзвучното *Б* е преобладавало в прабългарски“⁵¹. Що се отнася до дифтонга *-ай*, той е засвидетелстван в чувашки език в същата основа *пай-* (в състава на *пайав* ‘врѣвчица’) и в татарски език *-бай*⁵². В названието на родопската прическа е отразено средството, с което са свързани отделните плитки – ‘свързка’, ‘връзка’. Произходът и значението на думите *шажбой* и *сачбой* са установени. Те са съставени от *шаж/сач* ‘коса’ и *бой*, вариант на *бай/баг/бак* ‘врѣв’, ‘връзка’, т.е. ‘връзка за коса’. Според М. Моллова *шажбой* е „навярно остатък от асимилирани тюрки (кумани или други къпчакски племена), а *сачбой* е възможно северноогрузки остатък“⁵³.

В Костурско *шажбой* е остатък от езика на заселилите се там през Средновековието (XI в.) кумани, чийто етноним е отразен в имената на гр. Куманово и с. Куманичево при гр. Костур⁵⁴. Допускаме, че *сачбой* е езиков остатък от узи, чийто език отнасят към огузката група⁵⁵, тъй като думата *саилия*, *сачлия* ‘дългокос’ се среща в Македония⁵⁶, където също са били заселени печенег и узи през средновековието – XI в.⁵⁷

Думите *шажбой* и *сачбой* намират близки езикови съответствия и разкриват аналогични традиционни практики да се свързват плитките на омъжените жени с напречни наниз и украшения у редица съвременни тюркски народи. Свързващите наниз, ленти и украшения се назовават с думи от типа на *шажбой*, *сачбой*: башк. *сэсбау/сэсмау* /б понякога се заменя с *м*⁵⁸; казах. *шаипау*, *шаибау*⁵⁹; ног. *шаибау*⁶⁰; кирг. *чачбоо*⁶¹; ккалп. *шаибау*⁶²; карач.-балк. *чачбау*⁶³; казано-тат. *шижбай*⁶⁴; туркм. *сач-багы*⁶⁵; тур. *сачбау*, тур. диал. *сачба*⁶⁶.

Названията на прическите от Видинско и Родопската област *паа* и *байница* със значения ‘връзка, свързка, връв’ принадлежат на старинни тюркски езици на асимилирано тюркскоезично население. Думите са побългарени – оформени като съществителни имена от женски род с членувана форма на *-та* (пăата, байницата), към тюрк. *бай* е добавена наставката за женски род *-ница*. По всяка вероятност процесът е протекъл много рано в епохата на средновековието.

4. Скапа, скепа, шкепи

Българките в Източните Родопи носели *скепа* – червена за младите невести и черна за възрастните жени кърпа, с която увивали събраната на рог върху темето коса⁶⁷. В Западните Родопи (с. Кочан, Благоевградско) една част от женското забраждане се нарича *скапа*⁶⁸. И българките в Битолско имали *шкепи* – кърпа за глава⁶⁹.

Установихме, че близки названия на забраждания има у някои тюркоезични народи в Средна Азия: башкири – *сасъкап* „дълга тясна ивица, обшита с монети, покриваща плитките от тила до пояса“⁷⁰; казахи – *шаишкәп* „торбичка за плитките“⁷¹; киргизи – *чачкеп* „платнена шапчица, която скрива косите“⁷². Думите са двусъставни, изградени от *сас/шаиш/чач* ‘коса на главата’ и **кәп* ‘обвивка, чувал, торба, съд’⁷³.

Тези паралели ни дават възможност да възстановим българските форми: *скапа* < **съскāp* < **със* (като имаме предвид чув. *şuş* ‘коса на главата’⁷⁴) + **kāp*; *скепа* < **със* + **kāp*; *шкени* < **шъш* + **kāp* (както казах. *шашикан*) ‘обвивка, торбичка за косата, за плитките’. Думите са били възприети и адаптирани в старобългарския език и подложени на въздействието на протичащите в него закони. Под въздействието на закона за изпадане на слабите ерове еровият звук *Ъ* в началната сричка е изчезнал поради това, че ударението е падало върху втората част на сложната дума - **kāp*. Така са се получили формите *скапа*, *скепа*, осмислени като съществителни имена от женски род, и *шкени* – съществително име от среден род или от женски род множествено число. Законът за слабите ерове е действал през Х в.⁷⁵ И тези названия на забраждания са останали от асимилирано тюркскоезично население, вероятно кумани, през българското средновековие.

Езиковият анализ на названията на разгледаните български традиционни женски забраждания и прически разкрива техните значения и принадлежност към три групи езици: ираноезична – *сокай* ‘рог’, ‘роговиден’, ‘(забраждане) на рог’; угорска – *кайица* ‘коса на главата’, ‘плитка’, ‘косичник’; тюркска – *пайа* ‘връзка’, ‘свързка’, ‘връв’ и *скапа/скепа/шкени* ‘обвивка’, ‘калъф’, ‘съд за косата/плитките’.

Резултатите от нашето изследване съвпадат с изводите на археолога Р. Рашев за етногенезиса на българите: „племето българи (пребългари) е съставка от три етно-езикови групи – иранска, угорска и тюркска...”⁷⁶.

Бележки

¹ Велева, М. За произхода на българския *сокай* въз основа на етнографски данни. – Известия на Етнографския институт с музей, кн. VI, 1963, с. 159; Илиева-Лепавцова, Е. Българският *сокай* и *сокайни* шевици. – СБНУ, кн. IV. С., 1976, 6–9, 11–12.

² Костов, Ст. Л. Сокаи. – Известия на Народния етнографски музей (ИНЕМ), 1921, кн. I, 11–12; Костов, Ст. Л. Македонски убруси и сокаи – ИНЕМ, 1925, кн. I – IV, 8 – 15; Велева, М., Е. Лепавцова. Български народни носии. Т. IV. С., 1988, т. 199а,б; т. 203 а,б; т. 214 а,б, 343–344, 348.

³ Белицер, В. Н. Народная одежда мордвы. М., 1973, с. 140, 147–149; Белицер, В. Н. Народная одежда удмуртов. М., 1951, 60–62, рис. 32; Крюкова, Т. А. Материальная культура марийцев XIX века. Йошкар-Ола, 1956, с. 136; Петева, Е. Шевични паралели. – ИНЕМ, 1932, 103 – 127.

⁴ Крюкова, Т. А. Марийская вышивка. Л., 1951, с. 48; Сепеев, Г. А., к.и.н., от Марийский НИИ в гр. Йошкар-Ола – писмено съобщение, 1983 г.

⁵ Гаген-Торн, Н. Женская одежда народов Поволжья. Чебоксары, 1960, с. 183; Воробьев, Н. И. Казанские татары. Казань, 1953, 179–181.

⁶ Захарова, И. В., Р. Д. Ходжаева. Казахская национальная одежда XIX – начала XX века. Алма-Ата, 1964, 110–112.

⁷ Махова, Е. И. Быт колхозников киргизских селений Дархан и Чичкан. – Труды Института этнографии (ТИЭ). Т. XXXVII. М., 1958, с. 175.

⁸ Жданко, Т. А. Каракалпаки. Хорезмского оазиса. – Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945 – 1948. М., 1952, 552–553, рис. 25.

⁹ Васильева, Г. П. Головные и накосные украшения туркменок XIX – первой половины XX века. – В: Костюм народов Средней Азии. М., 1979, с. 189.

¹⁰ Гаджиева, С. Ш. Материальная культура ногайцев в XIX – начале XX века. М., 1976, 145 – 147.

¹¹ Народы Поволжья и Приуралья. М., 1985, 6–7, 77, 111, 144; Васильева, Г. П. Цит. съч., 200–201; Жданко, Т. А., Очерки исторической этнографии каракалпак. – ТИЭ, новая серия. Т. IX, М. – Л., 1950, с. 104.

¹² Рикман, Э. А. Одежда народов Восточной Европы в раннем железном веке. Скифы, сарматы и гето-даки. – В: Древняя одежда народов Восточной Европы. М., 1986, с. 18.

¹³ Рикман, Э. А. Цит. съч., 15–18.

¹⁴ Рикман, Э. А. Цит. съч., рис. 2 – г, рис. 4 – г; Гаген – Торн, Н. Цит. съч., с. 188; Городцов, В. А. Дако-сарматские религиозные элементы в русском народном творчестве. – Труды Государственного исторического музея, вып. I. М., 1926, 21–22, рис. 18.

¹⁵ Рикман, Э. А. Цит. съч., с. 18.

¹⁶ Аранђеловић-Лазивић, I. Женско оглавље у облику рога као одраз примитивне идеје о плодности. – Гласник Етнографског музеја у Београду, 34. Београд, 1971, 52–72.

¹⁷ Сухарева, О. А. Древние черты в формах головных уборов народов Средней Азии. – В: Среднеазиатский этнографический сборник. Т. XXI. М., 1954, с. 339.

¹⁸ Русско-таджикский словарь. М., 1957, с. 497.

¹⁹ Русско-персидский словарь. М., 1965, с. 801.

²⁰ Русско-осетинский словарь. М., 1970, с. 462.

²¹ Русско-каракалпакский словарь. М., 1967, с. 887; Узбекско-русский словарь. М., 1959, с. 545.

²² Велева, М., Е. Лепавцова. Български народни носии. Т. 2. С., 1974, с. 11, 18; Николова, М. Женското забраждане „каица” във Видинско. – Българска етнология, 2005, кн. 3-4, 24–25, обр. 1.

²³ Спасова, Н. Монетна украса на облеклото в Плевенско. – ИЕИМ, кн. 3, 1971, 133 – 138.

²⁴ Костов, Ст. Л. Софийска носия. – ИНЕМ, 1927, кн. 1 – 4, 22 – 23.

²⁵ Коев, Ив. Облекло и жилище на старото българско население в Разградско. – Известия на семинара по славянски филологии. С., 1948, кн. 8 – 9, 81 – 92.

²⁶ Николова, М. Цит. съч., 26 – 29, обр. 3, обр. 4.

²⁷ Petrescu, P. Costumul popular românesc din Transilvania și Banat. 1959, 20–21.

²⁸ Цонев, Б. История на българския език. Т. 2. С., 1984, с. 83.

²⁹ Български етимологичен речник. Т. 2. С., 1979, с. 148.

³⁰ A magyar szókeszlet finnugor elemei, П. Budapest, 1971, p. 244.

³¹ Артамонов, М. И. История хазар. Л., 1962, 155–156.

³² Маринов, Д. Избрани произведения, Т. 2. С., 1984, с. 189.

³³ Рашев, Р. Прабългарите през V – VII в. С., 2005, 20–22, 26–27.

³⁴ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, Т. 2. С., 1972, 90–96, 108, 112, 209, 369.

³⁵ Федоров-Давыдов, Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. М., 1966, с. 138, 139.

³⁶ Народы мира. Т. 1. М., 1962, с. 411.

³⁷ Прицак, О. Печенегите (пример за социална и икономическа трансформация). – Авитохол. Исторически сборник, т. 1. С., 2005, 136 – 138.

³⁸ Велева, М. Материали и начини за изработване на облеклото. – В: Етнография на България. Т. II. С., 1983, с. 245.

³⁹ Информация от Мария Николчовска, етнограф в Историческия музей в гр. Кърджали. Вж. още: Николчовска, М. Народни носии от Източните Родопи. С., 1979, с. 78.

⁴⁰ Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения. Т. I. С., 1968, с. 687.

⁴¹ Геров, Н. Речник на българския език. Т. V. С., 1978, с. 121, 573.

⁴² Щербак, А. М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970, с. 93, 163.

⁴³ Федотов, М. Р. Чувашский язык в семье алтайских языков. Чебоксары, 1980, 112–116.

⁴⁴ Двете точки след гласната означават, че тя е дълга.

⁴⁵ Севортян, Э. В. Этимологический словарь тюркских языков. М., 1978, 13–16.

⁴⁶ Щербак, А. М. Цит. съч., с. 193, 195.

⁴⁷ Кононов, А. Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников – VII – IX в. Л., 1980, с. 22.

⁴⁸ Щербак, А. М. Цит. съч., с. 18, 59, 148.

⁴⁹ Федотов, М. Р. Цит. съч., 104–106.

- ⁵⁰ Симеонов, Б. Кокиче. – Български език (БЕ), 1981, № 4, 133–134; Огла, Огль или Онгъла. – Векове, 1984, № 1, 37–39.
- ⁵¹ Боев, Е. За предтюрското тюркско влияние в българския език. – БЕ, 1965, № 1, с. 9, 17.
- ⁵² Севортьян, Э. В. Цит. съч., с. 14.
- ⁵³ Моллова, М. Върху някои тюркски думи в българския език. – БЕ, 1977, № 2, с. 143.
- ⁵⁴ Иречек, К. История на българите. С., 1978 г., с. 242 – през 1065 г. в Македония били заселени кумани, с 425.
- ⁵⁵ Боев, Е. Цит. съч., с. 5; Баскаков, Н. А. Тюркские языки народов Средней Азии и Казахстана. – В: Народы Средней Азии и Казахстана. Т. I. М., 1962, с. 118.
- ⁵⁶ Геров, Н. Цит. съч., Т. VI. С., 1978, с. 286.
- ⁵⁷ Златарски, В. Цит. съч., с. 209, 118–119, 209.
- ⁵⁸ Руденко, С. И. Башкиры. М., 1955, с. 187, 188.
- ⁵⁹ Захарова, И. В. И Р. Д. Ходжаева. Цит. съч., 131–132.
- ⁶⁰ Гаджиева, С. Ш. Цит. съч., с. 142.
- ⁶¹ Шибаева, Ю. Я. Материалы по одежде мургабских киргизов. – Институт етнографии. Краткие сообщения. XXV. 1956, с. 36.
- ⁶² Каракалпакско-русский словарь. М., 1958, с. 730.
- ⁶³ Отаров, И. М. Профессиональная лексика карачаево-балкарского языка. Нальчик, 1978, с. 31.
- ⁶⁴ Моллова, М. Цит. съч., с. 143.
- ⁶⁵ Васильева, Г. П. Туркмены-нохурлы. – Среднеазиатский этнографический сборник. ТИЭ. Т. XXI. М., 1954, 168–169.
- ⁶⁶ Моллова, М. Цит. съч., с. 143.
- ⁶⁷ Велева, М. Българската народна носия в Източните Родопи. – В: Народно-стна и битова общност на родопските българи. С., 1969, с. 90.
- ⁶⁸ Информацията е от Даниела Кумбарова от с. Кочан, 1981 г.
- ⁶⁹ Кънчов, В. Избрани произведения, т. I, С., 1970, с. 387.
- ⁷⁰ Белицер, В. Н. Народная одежда удмуртов. М., 1951, с. 73.
- ⁷¹ Захарова, И. В., Р. Д. Ходжаева. Цит. съч., с. 104
- ⁷² Абрамзон, С. М. Киргизы. Народы Средней Азии и Казахстана. Т. II. – В: Народы мира. М. – Л., 1963, с. 247, рис. 7.
- ⁷³ Щербак, А. М. Цит. съч., с. 194.
- ⁷⁴ Чувашско-русский словарь, М., 1982, с. 430.
- ⁷⁵ Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, 109–110.
- ⁷⁶ Рашев, Р. Прабългарите през V–VII в. С., 2005, с. 27.

Маргарита Николова е етнограф от гр. Видин, България;
margarita_nicolova@abv.bg